

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

A MAGYARORSZÁGI HADÜGY JOGI KERETEI, 1648–1848

A vesztfáliai békekötéssel teremtett új nyugat-európai viszonyok eredményezték azt a változást is, hogy az egyes hatalmak a korábban szokásos módon nem engedték szélnek egész haderejüket, hanem békeidőben is fegyverben tartottak bizonyos számú gyalog- és lovasezredet. Ez történt az osztrák Habsburgok birodalmában is, amelyben addigra már tartósan megszilárdult az a központi intézményrendszer, amely képes volt a hadüggyel kapcsolatos folyamatos szabályozásra. Az uralkodó melletti Udvari Tanács erősen szűkült hatásköre immár csak az igazságszolgáltatásra terjedt ki, az Udvari Kamara a fiskális birtokok és a koronajövedelmek kezelésére szorítkozott, míg a rendek által megszavazott hadiadó, a contributionale beszédése és felhasználása az Udvari Kancellária hatáskörébe került, az Udvari Haditanács pedig a haderőt legfőbb szinten működtető hatósággá vált.¹ Az örökös tartományokban így a centralizáció teljes lehetett, hiszen a rendek jogainak addigra ugyancsak bekövetkezett megnyirbálásával biztosított volt, hogy a szükségesnek ítélt rendes, vagy rendkívüli hadiadót az uralkodói előterjesztésnek megfelelően határozattá emelik.²

Nem így a Királyi Magyarországon, ahol éppen 1649-ben országgyűlési határozat kötelezte III. Ferdinándot arra, hogy „a végvidékek terhét magára vállalja”.³ Ezzel egyidőben az állandó hadsereg megszületésének szellemében a magyar rendek a következő határozathozatalra is készek voltak: „A karok és rendek a kirovandó adók és részleges felkelések helyett és ezek fejében a régi és rendes katonaság mellé (...) a maguk részéről bizonyos számú lovas és gyalog katonát ajánlanak meg, mégpedig az ország felső részében 1200-at, a dunáninenni részekben pedig 1700-at, továbbá a dunántúli és a Komárom átellenében levő részeken 1000-et.”⁴ Am már a következő döntéssel nem hagytak afelől kétséget a rendek, hogy ezt az állandóan fegyverben tartott kontingenst „a török ellenében kell a végvidékre a szükséghez képest beosztani és elhelyezni”⁵, és hogy a magyar alkotmányosság szigorúan honvédelmi szellemét megtartva és követve „a főntemlített katonákat, valamint a többi régi és rendes katonákat sem szabad az országból kivinni”.⁶ Ez korábbi országgyűlési határozatok megismétlését jelentette.⁷ Mindenesetre fontosabbnak bizonyult az az új momentum, hogy a végvári katonasággal kapcsolatosan is érvényesülhetett immár a központi intézményrendszer fent vázolt megosztással

1 V. ö. *Sinkovics* in: Mo. tört. III. k., 334. o.

2 V. ö. *Makkai* in: Mo. tört. III. k., 829. o.

3 1649. 2. tc., CJH, II. k., 527. o.

4 1649. 3. tc., 1-4 p., uo.

5 5. p., uo.

6 9. p., uo.

7 V. ö. 1609. 32. tc., 1625. 24. tc., 1647. 65. tc., CJH, II. k., 63., 253., 467., o., stb.

történi irányítása.⁸ Ez ugyanis azt jelentette, hogy a végváriak ellátása betagozott a birodalmi méretű ügyintézésbe és a katonai vezetés is birodalmi méretű megfontolások alapján intézkedett irányukban.

Ezt tapasztalva, a magyar rendek az első adandó alkalommal demonstrálták, hogy őket milyen megfontolások vezették a Habsburg-uralkodó magyar királyként való trónra emelésére. IV. Ferdinánd ifjabb király váratlan halálát követően 1655-ben úgy választották utódává Lipót főherceget, hogy a koronázás előtti hitlevél 1608-ban, majd azt követően minden alkalommal megismételt kitételének szellemében feltételül szabták, „őfelsége még saját szerencsés uralkodása alatt mentse föl az országot a török járom alól”.⁹ Ezt azonban nem kívánták tétlenül bevárni, hanem a jövőbeni német-római birodalombeli segítséget is igényelve a császár-királytól, azonnali döntéssel 6305 lovasra és 5120 gyalogosra emelték a meghatározott 40 felső-magyarországi végvárban elhelyezett magyar katonaság létszámát,¹⁰ továbbá a „rovásadók pótlására és a részleges felkelések helyett és azok pótlására a maguk részéről hat évre” 1100 lovas- és 450 gyalogkatonára állítását ajánlották meg.¹¹ Ezzel együtt, miként 1608 óta visszatérően,¹² a Habsburg-hadvezetésnek adandó válaszul, mintegy visszautasítva a birodalmi politizálás szempontjából természetesnek tűnő intézkedést, a haderő nem magyar egységeiből a magyar végvárakba való erőátcsoportosítást, arra is határozatot hoztak, hogy „az idegen katonaságot (...) három év leforgása alatt ebből az országból és a kapcsolt részekből ki kell vinni, és jövőre az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül nem szabad behozni”.¹³ Miután sok változás nem történt, a trónralépő I. Lipótot beiktató 1659-es országgyűlés megismételte e vonatkozású határozatait.¹⁴ Sőt ezúttal a határozottabb fogalmazás mellett annak hangsúlyozására is sor került, hogy a Királyi Magyarország hagyományosan önálló hadszervezettel rendelkezik, az országban levő királyi hadak parancsnoka, vagyis a főkapitány (generalis capitaneus) a nádorispán, akinek alárendelve ténykednek „a helybeli fő- és alparancsnokoknak” nevezett kapitányok, akiktől „egyenesen és közvetlenül függenek” mindazok, akik „német katonák” és akik „mostan az ország végvidékein vannak”.¹⁵

A magyar országgyűlési határozatok ellenére, azokat negligálva, a birodalmi centralizáció újabb teret nyert a hadügyben, és az 1661-es oszmánellenes hadjárat szinte a Királyi Magyarország „katonai megszállásához”¹⁶ vezetett. A szembenálló nagyhatalom elleni nagyarányú felvonulás ugyan teljesen indokolt volt, és a magyar politikusok szempontjából is elfogadható, sőt felszabadító céljaikat szolgáló momentumnak tűnhetett volna, ha nem járt volna együtt azzal, amit az újabb országgyűlésen így fogalmaztak meg a rendek: „a német katonaságot nemcsak, hogy ki nem vitték, időközben is (...) új és számosabb német katonaságot is hoztak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul

⁸ R. Várkonyi in: Mo. tört. III. k., 1054. o.

⁹ 1655:4. tc., CJHI. k., 586. o.

¹⁰ 3. tc., uo. 585. o.

¹¹ 5. tc., uo. 587. o.

¹² 1608:12. tc., 1625:24. tc., 1635:59. tc., 1638:46. tc., 1647:65. tc., uo. 13., 253., 337., 267. o.

¹³ 1655:19. tc., uo. 595. o.

¹⁴ 1659:1-2. tc., 25. tc., uo. 135., 155. o.

¹⁵ 25. tc., uo. 155. o.

¹⁶ Benczédi in: Mo. tört. III. k., 1102. o.

élelmiszereket zsaroltak és úgynevezett ingyenes szállásokat róttak ki, és az ország törvényei szerint a katonaszállásoktól mentes, úgy egyházi, mint nemesi kúriákat szállásokkal terheltek, s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országglakók és azok jobbágjai ellen.”¹⁷ Ismét megfogalmazásra került a teljesen logikus birodalmi meghatározottságú abszolút uralkodói válasz, miszerint „azt a német katonaságot csupán az ország megvédésére és megtartására célzó tiszta és atyai jóakarattól, a kitört háború nyilvános veszélyében (...) az ország oltalmára hozták be”.¹⁸ Ezzel szemben mégis újra elhangzott „a német katonaság kivételének” követelése, és ehhez csatlakozva a másik, hogy az uralkodó „addig is akarata szerint kegyelmesen méltóztassék annak a katonaságnak biztosabb fizetéséről gondoskodni, és azt a hű országglakókkal szemben folytatandó minden ellenségeskedéstől, az ingyenes és kierőszakolt szállások önkényes kirovásától és az egyházi és nemesi kúriákban való szállásfoglalásoktól eltiltani és visszatartani, s a törököket a német katonákkal, meg a bennszülöttekkel egyenlő módon üldöztetni, s az országot védelmeztetni, és azokat főképpen saját távolléte alatt a nádorispán úrnak és a helybéli vezéreknél, alvezéreknél és kapitányoknak alárendelni”.¹⁹ Az oszmánellenes felszabadítás mielőbbi elérése érdekében és egyúttal az uralkodó nyílt állásfoglalását kikényszerítendő, egyúttal felajánlotta a magyar országgyűlés az általános felkelést is az ország régi és joghatályos törvényeinek előírásai szerint.²⁰

A centralizált birodalmi hadügy és a szeparatistának tűnő, valójában történelmileg önálló magyar hadügy nézetütközése az 1663/64-ben végre megvalósult török háborút követően kizárólag birodalmi és egyáltalán nem magyar érdekek figyelembe vételével kötött vasvári béke következményeként közismert módon – számos más ellentétnek azonosan ez irányba való hatására is tekintettel – a rendi szervezkedéshez, annak véres felszámolásához és minden korábbinál nagyobb létszámú idegen katonaság magyarországi állomásoztatásához vezetett, immár nyíltan nem annyira az oszmán, hanem a magyar elkülönülési veszélyre való tekintettel.²¹ Az állandó hadseregbeli nem magyarországi kiállítású egységek szaporodó magyarországi telepítése együtt járt a megbízhatatlannak minősített magyar végvári katonaság zömének az uralkodó általi elbocsátásával, amely logikusan vezetett a bujdosó, majd a kuruc mozgalom megszületéséhez és végül a kuruc felkelés kirobbanásához.²² Helyesen ismerte ezt fel az 1681-es országgyűlés, amikor így fogalmazott: „Az országglakók saját kárukra tapasztalták, és napról-napra tapasztalják, mennyire ártalmas volt, és ma is mennyire veszélyes a véghelyi bennszülött katonaságnak az utóbbi évek lázadásai idején nagyobb részben történt elbocsátása”.²³ Hiábavaló volt azonban már annak kimondása, hogy az 1655-ben meghatározott számban újra szolgálatba kell fogadni őket²⁴ és gondoskodni kell fizetésükről.²⁵ Ugyanis a Királyi Magyarország országgyűlése arra is rákényszerült,

17 1662:2. tc., CJH, III. k., 224. o.

18 2. p., uo. 225. o.

19 3. p., uo.

20 5. tc., uo. 229. o.

21 *Benczédi* in: Mo. tört. III. k., 1158. skk. o.

22 Uo. 1199. skk. o.

23 1681:5. tc., CJH, III. k., 269. o.

24 1. p., uo.

25 14. p., uo.

hogy megfogalmazza: „az ország törvényei és a királyi hitlevél ellenére, az ország beleegyezése nélkül több ízben behozott és tetten az országban létező külföldi katonaságot, (...) minthogy a mostani idők viszonyaira képest teljesen az országból ki nem vihető, (...) tűrni kell”, bár hozzátették: „de úgy, hogy az országlakók zaklatása és elnyomása nélkül, saját pénzén és a maga részéről megszabott árak reájok erőltetése nélkül éljen”.²⁶

Ezzel több évtizedre eldőlt a birodalmi és magyar hadügy kettőségének kérdése. A bécsi udvar életben hagyta a hadállítás középkori magyar alkotmányos formáit: a véghelyek és a királyi hadak fenntartását és a vészhelyzetben bekövetkezhetően szükséges részleges, vagy általános felkelés meghirdetését, míg a magyar törvényhozás tudomásul vette, hogy a császár–király uralkodónak joga van az országgyűlés döntésétől függetlenül létező haderő: az új, összbirodalmi keretben szervezett és igazgatott állandó császári hadsereg magyarországi állomásoztatására is. Az is hallgatólagos elfogadást nyert magyar részről, hogy törvényes az az állapot, miszerint a birodalmi méretű hadügy élére állított Udvari Haditanács dönt a magyarországi főkapitányságok parancsnoki tisztének betöltéséről és más Magyarországra szóló kinevezésekről.²⁷

A magyarság sorsát meghatározó mértékben formáló két jelentős eseménysorozat: a magyarországi oszmán uralomnak véget vető felszabadító háború és a II. Rákóczi Ferenc vezette, az ország függetlenségéért hiábavalóan, az ország helyzetének javításáért viszont eredményesen vívott szabadságharc időszakában nem történt hadügyi vonatkozású országgyűlési döntés a magyarországi Habsburg-uralmat elfogadók részéről. Ezzel szemben az 1712/15-ös országgyűlésen napirenden volt a hadügy és határozathozatalra is sor került. Ez mondatta ki azt a máig élően általánosan elfogadott nézetet, hogy „végre az 1715. évi országgyűlés elvben elfogadta az állandó katonaság felállítását”,²⁸ vagy árnyaltabban megfogalmazva: „Az 1715-ben elfogadott VIII. törvénycikk szabályozta a nemesi felkelés jövőbeni elrendelésének módját, és – szentesítve a már fennálló gyakorlatot – az állandó hadsereg, a »rendes katonaság« tartását.”²⁹

A valóság feltárása érdekében magából a törvényszövegből kell kiindulnunk. De még annak elemzése előtt előre kell bocsátanunk, hogy a bizonyos különállóság megőrzésével a Habsburg-birodalomba tagolt magyarság az ország három részre szakadásának történelmi örökségeként országegyesítés nélkül élte tovább az életét. Nemcsak arról van szó, hogy a Temes-vidék a törvénykezés idején még oszmán fennhatóság alatt állt, nem csupán arról, hogy – ahogyan még tárgyalásra kerül, – egyre nagyobb területek kiszakításával Katonai Határvidék szervezése is folyt, hanem főleg arról, hogy Magyar Királyságon a bécsi udvar a külön betagolt Erdélyi Fejedelemség és természetesen Horvát–Szlavón–Dalmát Királyság nélküli területet értette. A jobb megértés érdekében az így szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés törvénykezését kell megvizsgáljunk.

Az 1715. évi VIII. törvénycikk bevezetőből és négy paragrafusból állt és két különálló kérdésben intézkedett. A bevezető és az 1. paragrafus a szatmári

26 8. tc., uo 271. o.

27 R. Várkonyi in Mo tört III k., 1315. skk. o.

28 Breit. I k., 256. o.

29 Borus in. Mo hadtört I. k., 407. o., v.ö.: Bors, 93. skk. o.

békekötést követően a kevéssel korábban trónra került III. (VI.) Károlyral való megegyezés szellemében az alkotmányos jogfolytonosságot rögzítette hadügyi téren, amikor így fogalmazott: „Mint hogy a nemesek és mindazok, kiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tiszttségű, méltóságú s állású személyek legyenek) ez ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni s illetőleg bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak. 1. Ezt ő császári és királyi Szent Felsege, valahányszor szükségesnek ítéli, az akkori, erre nézve alkotott törvények értelmében, mostantól jövőre is megkívánhatja s követelheti.”³⁰ Ez a szövegrész egyértelműen azt nyilvánította ki, hogy a korábban törvényesen körülírt magyar katonaiállás, az eredeti előírásoknak megfelelően, továbbra is joghatályos marad.

Az „erre nézve alkotott törvényt” a megelőző országgyűlési határozatok közt keresve egyértelmű, hogy – még korábbi törvényhelyekre³¹ hivatkozva – utoljára az 1662. évi V. törvényekben szabályozták a hadbaszállás rendjét. Ebben a karok és rendek kimondták, hogy „nyílt háború idején” vagy „végső ellenségeskedés és szükség esetében”, ha „az ellenség nagyobb számmal rendes hadsereg alakjában támadná meg az országot”, akkor „a haza és a szomszéd kereszténység védelmére”, vagyis még nyilvánvalóan és egyértelműen a fenyegető oszmán veszély elhárítására „felajánlják, hogy általában és személyesen fognak felkelni”. Ezzel egyidőben „személyes felkelésükön felül még minden húsz meg nem hódolt (...) akár egész, akár fél vagy negyed, vagy szellér telekhez tartozó ház után, a földesurak maguk részéről saját költségükön egy lovas, a jobbágyok részéről pedig, ezek költségén, egy gyalogkatonát, fegyverrel jól felszerelve, táborba állítani s ott tartani, a hasonlóképpen összeszámítandó és meghatározandó meghódolt negyven ház után pedig a földesurak egy lovas és egy gyalogkatonát fogadni és kiállítani s addig, amíg a végső szükség tart, (...) táboroztatni tartozzanak és kötelesek legyenek.”³²

A földbirtokos egyházi és világi természetű és jogi személyeken kívül e törvényekben még „a gazdagabb lelkészek egyenként, (...) a szegényebb lelkészek tizedmaguk (...) kötelesek legyenek a haza védelmére egy-egy lovas fogadni, állítani s táborban tartani”, ugyanígy „a szabad városok is minden húsz polgári ház után (...) egy jól felszerelt gyalogkatonát küldjenek s tartsanak, s ezen felül (...) a megyében birtokolt minden húsz ház után a birtokos nemesekhez hasonlóan a fentebbi módon lovas és gyalogos katonákat adjanak”. További részletes szabályozás szerint „a polgárok és más bármilyen idegenek és akik zálogos javak birtokában vannak, hasonlóképpen minden húsz zálogban tartott ház után egy-egy lovas küldjenek”, míg „a mezővárosok és kiváltságos vagy másképpen felszabadított falvak is, akár adó alá vetvén, akár nem, minden egyes ház után egy gyalogkatonát állítsanak és tartsanak a táborban”. Ezt követően újabb rétegekre vonatkozó intézkedés következik: „A földesurak katonáskodásra rendelt és kötelezett szabadosai pedig, úgyszintén az egyházak nemesei, sőt a földesurak részéről csupán a katonáskodás tekintetében kiváltságolt hajdúk is, a földesurak mellett, azoknak költségén, katonáskodni tartozzanak. Az ő Felsőjétől kiváltságolt hajdúvárosok pedig szokott módon keljenek fel.” S még mindig nincs vége: „A

30 1715:8. tc., CJH, III. k., 441. o.

31 1543:13. tc., 1545:23. tc., 1596:7. tc., 1601:9. tc., 1662:24. tc., 1569:7. tc., uo.

32 1662:5. tc., 1. és 2. p., uo. 229. o.

többi, földesuraiktól a katonáskodásra nézve nem kiváltságolt, szórványosan házak birtokában levő s jobbágyi szolgálatokat teljesítő hajdúk után pedig földesuraik, ugyancsak minden hűsz ház után, egy lovast, maguk a hajdúk pedig egy gyalogost állítani tartozzanak”, végül „a meg nem hódolt, úgy nemes, mint nem nemes rációk is a haza védelmére személyesen felkelni tartozzanak”.³³

Feltétlenül szükséges volt ilyen részletességgel felidézni az általános felkelésre, másként az insurrectióra vonatkozó, továbbélő jogszabályt. Csakis ennek tükrében válik világossá, mennyire helytelen azt egyszerűen „nemesi felkelésnek”³⁴ minősíteni, hiszen már maga a törvényszöveg is nemcsak személyesnek, de általánosnak is nevezi azt és részletesen szól a bandériumokról. A törvényszövegnek a bandériumokra vonatkozó alaposabb vizsgálata pedig világossá teszi, hogy ez magában rejti a telekkatonaság, azaz a militia portalis továbbélő intézményét is.

Az 1715-ben továbbra is joghatályosnak minősített törvényes rendelkezés értelmében ez a jelentős magyar haderő továbbra sem válhatott az abszolút Habsburg uralkodó eszközévé. Maga a záróparagrafus ugyan úgy intézkedett, hogy „az általános és személyes felkelést ő Felsege azonnal, ha az említett végső szükség vagy ellenségeskedés beáll, kihirdetni méltóztassék, s a karok és rendek is arra annak idejében készen lenni kötelesek legyenek”.³⁵

De még ebben az esetben sem állíthatott az uralkodó a magyarországi felkelés élére, miként az örökös tartományaiban az azokból fegyverbe szólított hadak esetében, maga helyett személyesen erre kiválasztott és őt helyettesítő főparancsnokot, akit a kortársak, méltóságára tekintettel, Generalleutnant megnevezéssel illettek. Ugyanis a kutatók részéről általánosan figyelmen kívül hagyott, de legalábbis nem idézett 1715. évi XXI. törvénycikk, első és eddig elemzett feléhez csatlakozóan, ismét korábbi törvényhelyre³⁶ hivatkozva, a következőt is kimondta: „ő Felsege hozzájárulásával elhatározták, hogy ha (...) ez az ország felkelni tartozik, ez esetben (...) az ország mostani s jövőendő nádorispán ura legyen továbbra is az ország főkapitánya”.³⁷ Ez pedig maga után vonta annak további jogérvényességét is, hogy „a magyar nemzetből való főkapitány urak, ő Felsege és a nádorispán úr után”, továbbá a „megyék kapitányai”, alkalmasság esetén az alispánok, ellenkező esetben erre választott személyek, „tartoznak a megyék csapatait jó rendben tartani”, másrészt „a megyék csapatai és tisztjei pedig a magyar vezérkapitányoknak és a nádorispán úrnak, ő Felsege után alárendelve legyenek s engedelmesskedjenek”.³⁸

E felfogást egyértelműsítette az ugyancsak a kutatás háttérébe szorult 1715. évi XLII. törvénycikk, amely „a kassai, dunáninneni, dunántúli, győri, komáromi s más főkapitányságokról” szólt, és amely a korábbi továbbélő véghelyeket is említette, mint fenntartandókat, sőt egyértelműen továbbfejlesztendőket, hiszen elvi döntés

33 6-15 p. uo

34 *Borus in Mo* hadtört I. k., 407. o.

35 1662 5 tc. 25 p. CJH III. k., 231. o.

36 1485 4 tc. uo

37 1715 21 tc. uo. 453 o

38 1662 7 tc. 2-5 p., uo. 233. o.; v.ö.: 1545:20. tc.

született a főkapitányságoknak a véghelyekre való átvitelére is, bár egy későbbi időben, mivel az „érett megfontolást s hosszabb munkát tesz szükségessé”.³⁹

Áttérve az 1715. évi VIII. törvénycikk második felére, amelyet a már idézett módon az állandó hadsereg becikkelyezésének tart a szakirodalom, ez pontosan így hangzik: „2. Minthogy azonban csupán ezzel (ti. az 1. paragrafusban kimondott személyes és általános felkeléssel – Z. J.) emez országot elegendőképpen megvédelmezhetni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet, ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik,) kell határozni.”⁴⁰

A kulcsszó ebben a szövegegyüttesben a „rendes”, a kérdés az, mit kell „rendes katonaságon” érteni. Az általánosan elfogadott nézettel szemben, miszerint „a »rendes katonaság« az állandó hadsereg” lenne, és ez a szövegrész azt jelentené, hogy „szentesítve a már fennálló gyakorlatot, az állandó hadsereg, a »rendes katonaság« tartását szabályozta”⁴¹ volna, a szerzőnek az a meggyőződése, hogy a törvény szelleme értelmében, mivel korábbi törvényhelyekre való visszautalások indokolják a rendkívüli szüksézszerűságot, ezúttal is a régebbi e vonatkozású törvényhelyekhez kell fordulni. Miután pedig a korábbi hadügyi törvénykezés a felkelés mellett mindenkor csupán a végvidékről, pontosabban a véghelyekről szólt, és az ott állandó szolgálatot teljesítőket nevezte „régii és rendes katonaságnak”, amelynek erősítésére „bizonyos számú lovas és gyalogos katonát” ajánlottak meg a rendek,⁴² hogy érvényesíthessék azt a korábbi határozatukat, miszerint a végvidéken „bennszülött kapitányoknak, más tiszteknek és végvári katonáknak” kell szolgálniuk,⁴³ és semmiképpen sem „idegeneknek”,⁴⁴ akiknek nagy száma indokolta, hogy róluk, mint „külföldi katonaságról”⁴⁵ szóljanak, ezúttal is a végvidékiekre vonatkozott a törvénykezés.

A kortársak részéről helyesen császári hadseregnek nevezett összbirodalmi haderő vonatkozásában nem vélhette magát illetékesnek a magyar országgyűlés, hogy bármilyen döntést is hozzon, és természetesen sohasem tett ezirányú kísérletet. Megváltoztathatta azonban saját korábbi határozatait, amelyekkel sorozatosan tiltotta a külföldi katonaságnak az országba való behozatalát, és követelte a mégis behozottak eltávolítását,⁴⁶ míg végül a történelmi körülmények hatására is csupán a külföldi katonaság magyarországi jelenlétének türését volt hajlandó kimondani,⁴⁷ ahogyan minderről már szó volt. 1715-ben, az alapvetően megváltozott történelmi körülmények között, a Habsburg-hű magyar országgyűlésen már anakronisztikusnak kellett tűnnie az idegen katonák pusztá-

39 1715.42. tc., uo. 475. o.

40 1715.8. tc. 2. p., uo. 441. o.

41 *Borus* in: *Mo. hadtört.* I. k., 407. o.; v.ö.: *Szabó*, 23. skk. o.

42 1647.65. tc., 1649.2., 3., 9. tc., *CJH*, III. k., 467., 527. o.

43 1608.11. tc., 1613.6. tc., uo. 17., 89. o.

44 1625.24. tc., uo. 253. o.

45 1635.59. tc., uo. 337. o.

46 1608.2., 11. tc., 1625.24. tc., 1635.59. tc., 1639.46. tc., 1655.19. tc., 1659.25. tc., 1662.2. tc., uo. 17., 253., 337., 397., 595., 155., 275. o.

47 1681.5. tc., uo. 271. o.

magyarországi tőrésének is, hiszen a hét esztendőn át folytatott Rákóczi-szabadságharcnak végül a Habsburg-birodalombeli területeken azokból és azok határain kívülről kiállított és ezért idegennek tartott katonák egyre nagyobb számú bevetésével lehetett úgy véget vetni, hogy az idők folyamán mind több magyar, s köztük növekvő számú kuruc állt át az uralkodó oldalára, és lépett be annak császári hadseregébe, főleg a korábbiól már abba betagolt magyarországi kiállítású egységekbe, míg végül is békekötés született. Másként szólva a császár- király hadai is mindinkább vegyesen nem magyarokból és magyarokból álltak.

A magyar törvényhozás számára mégis közömbös volt, hogy a Habsburg-birodalom hadereje meghatározó nagyságrendben, bizonyos szerény részét tekintve, már magyar egységekből is álló császári állandó hadsereg volt. Számára csak az volt a kérdés, hogy immár nem akadályozhatja meg „a külföldiek” magyarországi állomásoztatását. Hogy mennyire nem az állandó hadseregére vonatkozó határozathozatalról volt szó, fel kell idézni, hogy annak fenntartására, ellátására, igazgatására és vezényletére birodalmi szintű, korábban létrejött központi hatóságok voltak illetékesek. Ugyanakkor viszont „a véghelybeli bennszülött katonaság” fenntartása országgyűlési hatáskörben volt, és fizetésüket illetően újra és újra határozathozatalra került sor, így utoljára 1681-ben, amikor „a harmincad felét s bizonyos sóvámot a bennszülött katonaság fizetésére a jövő országgyűlésig felajánlják”,⁴⁸ majd ezt a döntést 1687-ben megismételték.⁴⁹ Ezt a hagyományt folytatva, 1715-ben fenntartotta magának a jogot az országgyűlés, hogy a véghelybeliek fenntartására fordítandó adókról maga döntsön. Immár azonban nem volt tiltott a nem magyar katonaság magyarországi fenntartása sem. Erre tekintettel a törvényhozóknak vissza kellett emlékezniük a Habsburg-abszolútizmus durva kinyilvánítására, amikor 1671-ben a magyar alkotmányosság által előírt országgyűlési egyetértést nem kívánva, nem kérve, sőt negligálva uralkodói döntés született, amely szerint a magyar területeken állomásozó teljes idegen katonaság eltartására rendeletileg kötelezi Magyarország lakosságát.⁵⁰

Azt sem feledhették, hogy a talán minden korábbinál sorsdöntőbb két és fél évtizedben tapasztaltak szerint az országgyűlés összehívása az uralkodó kényekedve szerint történik. Ennek az e törvénycikkbeli, a szakirodalomban ugyancsak elsikkadt további két paragrafussal igyekeztek gátat vetni: „3. Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háború tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné, ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találták, hogy a nádorispánt és az ország primását, meg a püspököket, bárókat, a királyi ítélőtáblát, a megyéket és szabad királyi városokat, amennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kívül, összehívják. 4. Kik megvizsgálván az ily véletlen szükség okát, s azt az ország hasznára és szükségére elegendőnek ismervén s találván, az ily adókiivetés dolgában (s nem az ország egyéb ügyeiben is) tanácskozhassanak és határozhassanak.”⁵¹

48 1681:15. tc., uo. 277. o.

49 1687:12. tc., uo. 343. o.

50 *Benczédi* in: *Mo. tört.* III. k., 1190. o.

51 1715:8. tc., 3-4. p., *CJH*, III. k. 441. o.

Az uralkodó által igényelt és az országgyűlés által elfogadhatónak vélt „az úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaság” fenntartását lehetővé tevő és szükségesnek tartott költségvetési összeg bizonyára nagyon távol állt egymástól. Egy korábbi törvénycikk, visszautalva a már idézett 1681. évi e vonatkozású törvényhelyre, e döntés mindkét részről történt elhalasztását rögzítette: „Az 1681. évi XV. törvénycikkben felszámolt jövedelmek iránti rendelkezést ő legszükségesebb Felsője a jelen idő tekintetéből a következő országgyűlésre hagyván, a véghelyek ellátását és egyéb szükséges dolgokat is, az ő jószágos beleegyezésével, boldogabb időkre halasztották.”⁵²

Végző érvünk arra vonatkozóan, hogy mindeddig tévesen értelmezetten látják korábbi szerzők az 1715. évi VIII. törvénycikkben a birodalmi és magyar hadügy összeegyeztetését, az állandó hadsereg magyar részről való elfogadását és az állandó hadsereghez való magyar hozzájárulás akceptálását,⁵³ az a tény, hogy egy ugyancsak mindeddig nem idézett további döntés született, amely kimondta, hogy „a közigazgatási, katonai és közgazdasági ügyekben rendszer kidolgozása s sikeres keresztülvitele üdvös és az egész országra hasznos és első sorban szükséges munka”, amely azonban éppen ezért időigényes, és amelynek kidolgozására az országgyűlés az uralkodó egyetértésével királyi biztosokból álló bizottságot hozott létre.⁵⁴

Annak bizonyítására pedig, hogy a magyar országgyűlés semmiképpen sem érthette „az úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságon” az uralkodó állandó hadseregét, álljon itt az a szakirodalomban mindeddig – ismeretünk szerint – ki nem emelt tény, hogy 1715-ben országgyűlési határozatot hoztak a magyar karok és rendek „a császári-királyi katonaság kihágásairól és a károsultaknak e tekintetben adandó elégtételről”,⁵⁵ mégpedig visszautalva az e vonatkozású korábbi határozatra. Az viszont 1681-ben még csak – a Habsburg-birodalmon kívülről érkezettekre is tekintettel – a „külföldi katonák kihágása” megnevezéssel intézkedett olyképpen, hogy a magyar vármegyei hatóságoknál, vagy hiteles helyeknél tett tanúvallomást követően magyar bíróság hozhat ítéletet, és csak vita esetén arra, hogy „a dolog valóságát e célra összehívandó mindkét nemzetből való bírák, katonai törvény szerint kiderítvén”, ítéljezenek.⁵⁶ Ha nem arról lett volna szó, hogy a három és fél évtizeddel korábbi helyzettel összehasonlítva, erősen megfogyatkoztak a birodalmon kívüli valódi külföldiek, és lényegesen több, a Habsburg-birodalom nem magyar területeiről kiállított állandó hadseregbeli állomásozott magyar területeken, a véghelybeliekre vonatkozóan elengedő lett volna, számos más esethez hasonlóan, a korábbi törvényhelyekre való visszautalás. A megkülönböztető kiemelés viszont egyértelművé teszi, hogy csakis ez esetben szólhattak a rendek az állandó hadseregről, mégpedig a korábbi hazai bíraskodási jog hatályának a magyar felségterületen tartozkodó újabb, immár jelentősége miatt kiemelendő katonakontingensre való kiterjesztésével kapcsolatosan.

52 1715:35. tc., uo. 469. o.

53 *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 399. o.

54 1715:59. tc., CJH, III k., 487. o.

55 1715:43. tc., uo. 475. o.

56 1681:22. tc., uo. 283. o.

Az 1722/23-as újabb országgyűlés nagyon jellemző módon kénytelen volt visszatérni arra a kérdésre, hogy a hazai hatóságok mellett párhuzamosan működnek a magyar területeken állomásozó állandó hadseregbeli alakulatok különböző szintű parancsnokságai, és azok működésére semmilyen hatással sem lehet: „Hogy a katonai kihágásokra nézve az 1715. évi XLIII. törvénycikket pontosan megtartsák, s a karok és rendek a tábornokok vagy bármely katonai parancsnokok részéről az adók vagy ügynevezett regálék kicsikarásában bárminő módon vagy bármikor behozott visszaélések ellenében magukat ezúttal is vigasztalva érezzék, ő legszentségesebb Felsője kegyelmesen elrendelte, hogy (...) ezeket a lehetőség szerint minél előbb eltöröljék és megszüntessék.”⁵⁷ Az állandó hadseregbeli jelenlét csökkentését a magyar katonaság létszámának leszorítására: „A karok és rendek ő legszentségesebb Felsőjénél (...) a szükségtelen erősségeknek az erről kiadott jószágos rendelet szerint való kiürítésére legalázatosabban könyörögnek.”⁵⁸

Bár az 1728/29-es országgyűlést az előzőekhez hasonlóan fontosabb kérdések – köztük a hadiadó összegszerűsége – uralták, két határozatban is annak tanúságtételét adta, mennyire szabadon rendezkedhetett be az állandó hadsereg Magyarországon, és ezzel kapcsolatosan milyen kevés befolyással rendelkeztek a hazai hatóságok. Törvényt kellett ugyanis hozni egyrészt „a Győrben és Komáromban a várparancsnokok részéről behajtani szokott regálé című adó eltörléséről”, másrészt arról, hogy „a katonák kocsmákat és mészárszékeket ne tartsanak”.⁵⁹

Ilyen előzmények után érkezett el III. (VI.) Károly halálával az osztrák „örökségért” vívott háborúk időszaka, amely valóban jelentős, mindeddig a kutatók részéről kevésbé figyelembe vett hadügyi változásokat eredményezett. Ezeknek a lényege az volt, hogy ezúttal ténylegesen és tartósan egybekapcsolódott a birodalmi és a magyar hadügy. Arra a tényre alapozva, hogy a horvát országgyűlés 1712-ben, az erdélyi országgyűlés 1722-ben, a szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés pedig 1723-ban törvényerőre emelte a Pragmatica Sanctiót, a trónörökös Mária Terézia a trónjaira törő német–római birodalmi fejedelmek ellenében szükségyszerűen fordult birodalma keleti feléhez. Egyik első intézkedésként már 1740 őszén kinevezte magyarországi főhadparancsnokká azt a Pálffy János grófot, aki egyrészt a császári állandó hadsereg tábornagya, másrészt a legmagasabb betöltött magyar méltóság viselőjeként országbíró volt és a szatmári békekötés érdekében három évtizeddel korábban tett fáradozásai alapján mind az udvar, mind a magyar államférfiak bizalmát élvezte, továbbá ország- és birodalomszerte nagy tekintéllyel rendelkezett. Ezt követően Mária Terézia rögtön azzal a kívánsággal fordult a magyarországi főhadparancsnokhoz, hogy trónjainak biztosítása érdekében az állandó hadsereg hadilétszámra való feltöltésére szabadon toboroztathasson magyar területeken. Ennek megkezdését megelőzően bekövetkezett a sziléziai porosz betörés, amelyre tekintettel az alkotmányjogilag kényes helyzetbe került Pálffy úg

57 1723:21. tc., uo. 585. o.

58 1723:23. tc., uo. 587. o.

59 1729:3., 4. tc., uo. 667. o.

döntött, hogy az ország veszélyhelyzetére tekintettel 14 vármegyében részleges felkelést hirdetve, fegyverbe szólította az erre kötelezetteket.⁶⁰

A hadiesemények világossá tették, hogy a Mária Terézia trónutódlását elfogadó magyar rendeknek ennél súlyosabb döntést is kell hozniuk. Erre az 1741-es koronázó országgyűlésen került sor. A karok és rendek siettek kimondani, hogy „habár a szükséges katonaságot rendes alakban zászló alá gyűjteni az idő rövidsége nem engedi, mégis (...) az ország általános fölkelését elhatározták.” Fontos korlátozásokkal tették azonban ezt: „A bajor választó s a király és ország más ellenségei igazságtalan törekvéseinek elnyomására minden lehető eszközöket kész szívvel alkalmazni igyekezvén, (...) a fenyegető veszélyre való tekintetből, az előadott célra s csakis ez egy alkalomra és szükségre”. Egyúttal azt is feltételül szabták, hogy „ez által az ország törvényei, s a nemesek ősi kiváltságai, jogai és szabadságai semmiképpen sérelmet ne szenvedjenek.” Végül a bevezetőben még egyszer kihangsúlyozták, hogy döntésükből „bármely jövőendő időkbén következtetést vonni ne lehessen.”⁶¹

Érthető volt ez az óvatosság, hiszen a magyarországi Habsburg-uralom időszakában első ízben következett be az a helyzet, hogy az országot nem a keleti ősi ellenség, az Oszmán Birodalom fenyegette, amellyel szemben természetes reagálás volt a részleges vagy általános felkelés meghirdetése, hanem nyugati uralkodók tértek rá a Habsburg-ház örökös tartományaira, és csak a perzonálunióból fakadó közvetett veszély fenyegette a Magyar Királyságot. Mária Terézia trónjának megvédésére Sziléziában kellett a poroszok, majd Cseh- és Morvaországban a bajorok és szászok, valamint az ezeket támogató francia hadak ellen vonulni. Márpedig a mindenkor sziklaszilárdan őrzött középkori magyar alkotmányosság csupán az ország megvédése érdekében engedélyezte felkelés meghirdetését, sőt a török háborúk idején az országgyűlés többször konkrétan is megfogalmazta, milyen veszélyhelyzetnek kell fennállnia a végvidékeken az általános felkelés előfeltételeként. Természetesen nem volt szükség, hogy a jelentéktelen magyar–sziléziai határvonallal kapcsolatosan döntés szülessen, hiszen azonos uralkodó két felségterületéről volt szó. A magyar területektől távol vívott korábbi „örökösödési” háborúkban pedig a Habsburg-uralkodó nem szorult rá arra, hogy magyar királyként az insurrectio hadbaszólítását igényelje.

Miután ez elháríthatatlanul és elodázhatatlanul szükségessé vált, az alkotmányjogi zsákutcába került magyar országgyűlés felső tábláján helyet foglaló 67 püspök és prelátnak, 187 gróf és báró, valamint az alsó táblát alkotó 235 vármegyei és 75 szabad királyi városi küldött olyan egyszerinek minősített döntést hozott, amellyel nem szüntette meg az addigi szigorúan védelmi igénybevétel lehetőségét, hanem éppen ahhoz ragaszkodva az örökös tartományokba való kivonulást kivételesen és kimondatlanul mégsem minősítette sérelmesnek. Mindenesetre a nemeseknek biztosítandó időnyerés céljából első határozatként a következő fgyelemreméltó

60 KA, AFA, Schlesien, 1741-I–ad 14, 1741-II–24, N. B.: Nem csak a vonatkozó irodalomban általánosan említett Duna-melléki vármegyékről volt szó; Pozsony, Nyitra, Trencsén, Liptó, Veszprém, Somogy, Bars, Zala, Vas, Heves, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Komárom vármegye e sorrendben, továbbá a jász és kun kerület szerepelt a megkeresettek között.

61 1741:63. tc. Bev., CJH IV. k. 55. o. V.ö.: *Ébte* 1897. 160. skk. o.

fogalmazású döntést hozta: „Amely általános fölkelés címén először is tényleg kiállítanak huszonegyezerhatszázhuszonkét az ország portái szerint kivetett gyalogot, kik hat újonnan alakulandó ezredbe lesznek beosztva, és zsoldjukat összes tisztjeikkel együtt (kik közül a törzstiszteket ugyan ő Királyi Szent Felsége fogja fizetni és kinevezni, a többieket pedig bezárólag a századostól kezdve, a vármegyék az ezredesekkel egyetértőleg nevezendik ki) az ország adóalapjából kapják, s ugyanazon alapból lesznek a vármegyék, városok s elkülönített portákkal bíró helyiségek és kerületek által, beszámítás mellett, ruházandók, s minden szükséges kellékkel (a puskán, zászlón, dobon és sátrakon kívül, melyekről ő Királyi Felsége fog gondoskodni) hasonlóképpen beszámítás mellett felszerelendőek.”⁶²

A hosszú mondat elemzése több, a szakirodalomban mindeddig nem kellően méltányolt ténytet takar. Egyrészt az országgyűlési határozattal általános felkelés esetén hadbahívható portális gyalogságot ezúttal ténylegesen hajlandó volt kiállítani az ország, másrészt az adott körülmények között a bécsi udvar inkább a katonákra volt elsődlegesen rászorulva, mintsem a szokásos rendkívüli hadiadóra. Ugyanis a megelőző évtizedek két török háborújában és a lengyel „örökösödési” háborúban megelégedett az évenkénti rendes és ez alkalmakkal kivetett rendkívüli hadiadó részben természetben, részben készpénzben való behajtásával.⁶³ Ugyanakkor ez az 1741-es megoldás nem volt egészen előzmény nélküli. A spanyol „örökösödési” háború és az ezzel időben egybeeső Rákóczi-szabadságharc idején ugyanis először az insurrectio hadbahívásával kísérletezett az uralkodó, mégpedig az eleve behajthatatlannak tetsző hadiadó teljes elengedésének ígéretével.⁶⁴ Csak miután a magyar felkelést nem sikerült kiállítani,⁶⁵ született határozottan erre a tényre tekintettel újabb uralkodói döntés a korábban kivetett hadiadó szigorú behajtására,⁶⁶ viszont a magyar rendeknek tett engedményként ebből az összegből állandó hadseregbeli magyar huszár- és hajdúegységek felállítására.⁶⁷ 1741-ben fordítottan történt, a magyar rendek hajlandóak voltak az insurrectio alapján kiállítandó portális gyalogság teljes létszámban való biztosítására, egyúttal azonban kimondták, hogy e katonakontingensből hat új gyalogezredet kell felállítani.

Az a körülmény, hogy a törzstisztek kinevezési jogát fenntartották az uralkodónak, és hogy előzetes ígéret szerint a fegyvert, a dobokat, a sátrakat és főleg a zászlókat az uralkodó fogja biztosítani, végül hogy a törzstisztek fizetésének folyósíttatása is uralkodói kötelesség lesz, határozottan világossá tette a kortársak számára, hogy állandó hadseregbeli új gyalogezredekben lesz szó, amelyeknél az ezredtulajdonosi jogkört az uralkodó képében az Udvari Haditanács fogja gyakorolni, így az ezredtulajdonosi kötelességek is erre a központi hatóságra hárulnak. Az a további döntés, hogy a fő- és altiszteket a vármegyék nevezhetik ki, és hogy a vármegyék gondoskodnak a szükséges ruházatról és felszerelésről, valamint a zsoldfizetéséről a hat ezrednél, azt teszi világossá, hogy ezúttal ismét a

62 CJH, IV. k., 55. o.

63 FZ, V. k., 612. skk. o.

64 KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1703–XII–4b

65 Uo. 1703–XII–16

66 Uo. 1703–XII–ad 22

67 Uo. 1703–XII–28, 1703–XII–43

hadiadó egy részének természetbeni megváltásáról volt szó. Ezt ki is mondta a törvényhely, hiszen fogalmazása szerint azt „az ország adóalapjából kapják”, mégpedig „beszámítás mellett”. A kétféle katonaállítás összekapcsolását még további intézkedés tette egyértelművé. A hat új ezred kiállítása után az insurrectio alapján biztosított portális gyalogosok feleslegét a már korábról fennálló állandó hadseregbeli magyar gyalog-, sőt huszárezredek hiányának pótlására fordította a hadvezetés.⁶⁸

Mindenesetre a törvénycikk bevezetőjében megfogalmazott módon az országgyűlési határozat e vonatkozásban is megismételte, hogy a karok és rendek a mindenkori döntés jogát fenntartják maguknak, és jelen állásfoglalásuk nem jelenthet ab ovo precedenst: „akár a fölkelés tartama alatt, akár megszüntével az ezekben (az állandó hadseregbeli gyalogezredekben – Z. J.) bármiképpen felmerülő fogyatékok betöltésére és újoncok állítására a karok és rendek semmi szín alatt se köteleztessenek, és soha ne legyenek kötelezhetőek.”⁶⁹

Rendkívül figyelemreméltó, hogy a fent ismertetett állásfoglalás, mivel nem volt semmiféle országgyűlési határozatelőzménye, nem hivatkozhatott korábbi törvényhelyre. Az ezt követően megfogalmazott, a személyes felkelésre vonatkozó résznél viszont azonnal utalás történt az érvényes jog előzményekre: „3. Fölkelnek azonkívül az 1715. évi VIII. cikkelyhez képest az összes nemesek és mindazon személyek, kiket a törvény ezen nevezet alá foglal, bármely méltóságban, tisztségben és állásban legyenek, fegyvert fognak ragadni.” Az általános felkelés jellegének megfelelően, természetesen bandériumállításról is határozatot kellett hozni, ezért a következő paragrafus erről intézkedett, de megint hatáskört óvó feltételszabással: „4. Azonfelül pedig, az alább megírandó fönttartások mellett, és a jövőre való minden következtetés nélkül, (...) a fentebb idézett VIII. törvénycikkből folyólag kötelezett személyes fölkelésen kívül, az összes birtokos nemesek egy-egy nádori porta után egy-egy lovast, fegyverekkel és a szükséges kellékekkel felszerelve, a lehető leghamarabb kiállítani, és a fent előadott szükség esetében, a közeledő 1742. hadiév lefolyásáig eltartani készséggel, lelkesen és önként ajánlkoztak.”⁷⁰

Nos, a lelkesedés talán mégsem volt olyan viharos, ugyanis nemcsak időben szabtak határt a személyes és bandériális felkelésnek, hanem alkalmazását is korlátozták, amikor ezt a mellékmondatot fogalmazták meg az insurrectio céljaként: „főnt nevezett Királyi Felső szentséges személyének védelme, s az országnak és szent koronájának az imént említett ellenséges bántalmaktól való megoltalmazása végett.”⁷¹ Ebben ugyanis egyértelműen az húzódik meg, hogy a nemesi és bandériális felkelés továbbra is csak az ország védelmére köteles, és csakis az ország határain is átcsapó ellenséges támadás esetén kötelezhető harcra. Ezt az értelmezést megerősíti, hogy a következő paragrafus határozata értelmében az erre kötelezettek „az alább megnevezendő kerületi főparancsnokoktól idejében tudtokra adott határidőben és helyen, az országban belül (...) megjelenni tartoznak.”⁷²

68 KA, AFA, Schlesien, 1741–XI–13, ad 13, Ung. Generalat, 1745–I–44.; v.ö.: *Éble* 1910. 165. skk. o.

69 1741.63. tc. 2. p., CJH IV. k., 55. o.

70 Uo.

71 Uo.

72 Uo.

Egy további paragrafus pontosítja ezt a megjelenést: „19. A jó rend fenntartása és a zavarok kikerülése végett (...) a vármegyék jelvényei és zászlói alatt táborba szálló katonaság (...) a vármegyék által századokba osztassék s közülük a képeesebbek és alkalmasabbak tisztekké tétessenek.”⁷³

Mindenesetre az addigra már egyértelmű erőviszonyokkal számot vetve, a magyar országgyűlés, ha már elismerte a leányági trónutódlást és Mária Teréziát trónra emelte, nem zárhatta ki, hogy a több száz éves alkotmányossággal szakítva, az örökös tartományokkal való elszakíthatatlan egybekapcsolás jegyében, határon kívüli bevetésre küldheti a hadvezetés az általános felkelésből formált és az uralkodó trónjainak védelmére *átengedett* kötelékeket. Ezt csak egy módon nehezíthette meg, ezért kimondta: „Ha a nemes katonaságnak az ország határán túl kellene mennie, azon esetben ő királyi szent Felsége annak eltartásáról gondoskodni és intézkedni fog.”⁷⁴

Az 1741. évi LXIII. törvénycikkben a részkérdésekkel kapcsolatosan visszatérő, számos régebbi törvényhelyre való utalás azt a látszatot kelti, mintha a korábban, utoljára az 1662-es országgyűlésen szabályozottnak megfelelően széles körre vonatkozóan maradt volna érvényes a hadbaszállási kötelezettség. Valójában a portális katonaság számának növelése együtt járt az egytelkes, szabad udvaros és címerleveles nemesek, a hadiszolgálatot teljesítő nemesek, a családfő nélküli, vagy nagycsaládban együttélő nemesek kímélésével, akik – vagyoni helyzetük függvényében – többen együttesen voltak kötelezettek egy lovas állítására. A bandériumok összetételében így a kincstári, kamarai, nádori és hajdúporták után állítottak súlya növekedett.⁷⁵

Az osztrák „örökösödési” háború elhúzódott, ám az egyébként is vonakodva hadba szállt általános felkelés 1742 végén hazatért. Nem így az állandó ezredkebe tagolt portális katonatömeg, amely derakasan helyállt, és tovább szolgált.⁷⁶ Erre tekintettel a hadi helyzet kedvezőtlen fordulatakor, 1744 őszén Mária Terézia újra a magyar rendekhez fordult és előbb önkéntes vármegyei kontingenseknek a hadszíntérre küldését, majd annak elmaradását tapasztalva, az általános felkelés megajánlását kérte. Ezúttal a „lelkesedés” messze a korábbi alatt maradt. Nem is következett be az országgyűlés összehívása, hanem a fentebb már idézett 1715. évi VIII. törvénycikk 3. és 4. paragrafusában értelmében az országnagyok értekezlete ült össze, hogy döntést hozzon. Bár az eredeti törvényszöveg csak azt engedélyezte volna, hogy „az adókiivetés dolgában” és „nem az ország egyéb ügyeiben” tanácskozzanak, mégis az általános felkelés iránti uralkodói megkeresést vitatták meg. Végül is, megint csak erre az egy alkalomra elfogadva, csupán arra volt hajlandó az országnagyok értekezlete, hogy az 1741-es törvényhelyet megismételve, a magyarországi kiállítású állandó hadseregbeli egységeknél mutatkozó hiányt a szükséges számú portális gyalog- és lovaskatona állításával pótolja.⁷⁷

Az osztrák „örökösödési” háborúban bevált gyakorlatra emlékezve a század második felében vívott további dinasztikus háborúk során az uralkodó nem is

73 Uo

74 Uo 26 p

75 Uo 6-18 p V.ö: *Ébte* 1891. 279. skk. o.

76 Ost Erbfl. Kr. I k 425. skk. o. V.ö.: *Andorka*, 111. skk. o.

77 KA. AFA. Ung. Generalat, 1744-I-68/5, 1744-II-4e, 1745-I-37/6i, 1745-II-12, 1745-X-34

igényelte már az insurrectio táborba hívását. Ugyanakkor nagyon elégedett volt azzal a megoldással, hogy a magyar területekre kivetett rendes és rendkívüli hadiadók terhére állandó hadseregbeli magyar alakulatokat tartson fegyverben.⁷⁸ Ezek harcértékét meggyőző módon tapasztalhatták a harmadik sziléziai, vagy hétéves háború folyamán, amikor a korábbi háborúkhöz hasonló módon járt el a magyar országgyűlés. Ezért Mária Terézia az 1764/65-ös országgyűlésen korszerű magyar állandó hadsereg megszervezését kezdeményezte. A korok és rendek azonban továbbra sem kívántak lemondani a személyes és általános felkelés középkori intézményéről, amely adómentességük alapja volt, így az uralkodói javaslat elfogadtatása lehetetlennek bizonyult. Mindenesetre ettől eltekintve nagyon célszerű megoldásnak tűnt az udvar számára, hogy az országra kivetett hadiadó terhére a hadvezetés portális katonaságot kaphat a birodalmi méretű állandó hadsereg magyarországi kiállítású ezredeinek fenntartására, aminek törvénnyel való biztosítására ezúttal már minden korlátozás nélkül hajlandóak voltak a magyar karok és rendek.⁷⁹ Ezért a következő két és fél évtizedben az országgyűlés összehívása nélkül egyszerűen a szükséges számú újoncnak a korábbi eljárás szerinti állítását rendelte el az uralkodó.⁸⁰

Változás a magyar törvényhozásban az 1790/91-es országgyűlés idejére következett be, amikor immár éppen a karok és rendek indítványozták az uralkodónak az elkülönítendő állandó magyar hadsereg létrehozását. Ezúttal az udvar ellenállásán bukott meg ez az elképzelés,⁸¹ hiszen éppen II. Lipót vetette fel a fennálló magyar ezredek hadilétszámra való feltöltésével kapcsolatban a régi, kényelmes megoldást, a portális katonaság kiállítását. Erre a következő országgyűlési határozat született: „Mivel a magyar ezredek ezen háborúban nagyon megfogyatkoztak és megcsökkentek, kiegészítésükről pedig, amelyet a külső biztonság követel, a szokásos katonafogadás útján gyorsan gondoskodni nem lehet, ő Felseje kegyelmes javaslatára a karok és rendek, a háború különben sem lévén még teljesen befejezve, 6000 újonc állítását az 1741. évi LXIII. törvénycikkben kifejezett föltételek és biztosítékok alatt följánlják.”⁸² A birodalmi keretekben szervezett állandó hadsereg magyarországi kiállítású egységeit immár egyértelműen magyar ezredeknek nevezve az udvar számára természetesnek látszott, hogy az 1741-ben valóban önként megajánlott módon gyakorlattá vált megoldást követve, azokat időigényesebb és bizonytalanabb toborzás helyett az általános felkelés részét alkotó portális katonasággal töltsék fel.

A kitűzött út véglegesen járhatóan bizonyult és a francia háborúk időszakára hagyományosan rendszeressé vált a magyarországi egységeknél szükségessé váló újonckontingensnek az országgyűlés által elfogadott határozat útján, a portális katonaság terhére való biztosítása. Az újonckontingenst immár a pótlovakkal és a rendkívüli hadiadóval együtt szavazták meg a karok és rendek és ezek együttes anyagi kihatása volt számukra a mérce. Ezek a határozatok, már egybefogva a magyar gyalog- és huszárezredek, „magyar hadseregről” szóltak. Az e vonat-

78 *Marczali*, 290. skk. o.; *Bánlaky*, XIX. k., 306. o.

79 *Ember* in: *Mo. tört.* IV. k., 428. o.; *Benda* in: *Mo. tört.* V. k., 99. o.

80 37. gye. tört. 265. o.

81 *Benda* in: *Mo. tört.* V. k., 97. skk. o.

82 1790.6. tc., CJH V. k. 203. o.

kozású 1792. évi VI.,⁸³ az 1802. évi I.,⁸⁴ az 1805. évi ugyancsak I.,⁸⁵ az 1807. évi szintén I.,⁸⁶ az 1808. évi VI.⁸⁷ törvénycikk szövege azt is tanúsítja, hogy minden alkalommal az 1741. évi LXIII. törvénycikk követését mondták ki, és így volt ez az 1830. évi országgyűlésen is, ahol a VII. törvénycikkben a portális katonaság terhére állítandó újonckontingenst egyenesen tíz évre előre fogadták el.⁸⁸

Az 1715. évi VIII. törvénycikkre csupán két esetleges és más vonatkozású hivatkozás történt, mégpedig az 1805-ös országgyűlésen az általános felkelés kimondásakor, mint az 1741. évi LXIII. törvénycikk előzményére,⁸⁹ továbbá az 1812-es országgyűlésen, amikor az I. törvénycikk erre való hivatkozással mondta ki „önkéntes hadiajánlatként” egy millió pozsonyi mérő rozs és másfél millió pozsonyi mérő zab portánkénti felosztásban való beszolgáltatását.⁹⁰

A fenti elemzés alapján megfogalmazhatónak véli a szerző azt az állítást, hogy a XVIII. századi magyar hadügy szempontjából nem az eddigi nézet szerinti 1715. évi VIII., hanem a mindeddig a kutatás figyelmét e tekintetben elkerülő 1741. évi LXIII. törvénycikk vált meghatározóvá. Ugyanis csupán ez tette lehetővé, hogy az 1715-ben törvényesített, ám összecszerúsége tekintetében állandó országgyűlési határozatot követelő hadiadót alapul véve, a középkorból továbbélő magyar alkotmányos előírások szerint hadba szólított általános felkelés részét alkotó portális katonaság képezze az összbirodalmi szervezésű császári-királyi állandóan új hadsereg magyarországi kiállítású ezredeinek újonckontingensét. Végül is ez a törvényes megoldás kapcsolta össze a mindaddig párhuzamosan létező, de csak esetlegesen fegyverbe szólított magyar felkelést és a birodalom egészéből állított állandó hadsereget. Ugyanakkor ezzel az összekapcsolással a hadügy vonatkozásában is sikerült biztosítani az egyéb területeken is meglévő birodalmi–magyar kettősséget, mégpedig a magyar érdekek óvásával, hiszen a hadiadó és az ez alapján állítandó katonakontingens nagyságrendje mindvégig magyar országgyűlési határozatoktól függött.

A szűkebb értelemben vett magyarországi fejlődés elemzéséből levont következtetésben megfogalmazottakat alátámasztja az Erdélyi Fejedelemség hadügyére való rövid kitekintés is. A Habsburg-uralom alá kerülést megelőző időben történelmileg meghatározottan elsődleges a határvédelem volt. Ezt a keleti, délkeleti területeken hagyományosan az itt letelepedett székely és más – éppen a határvédelem ellátására tekintettel – szabad fegyveresek látták el. Az ország három részre szakadása következtében kialakult új belső határvonal őrzését újonnan állított és kincstári jövedelmekből fenntartott várőrségekre bízta. E helyben maradó erők mellett a szükségesnek tartott hadviselésre udvari hadakat állítottak fel és tartottak fegyverben. A függetlenség történelmi okainak megszűntével a Habsburg-birodalomba betagolt Erdélyi Fejedelemség közvetlenül a Habsburg-uralkodó uralma alá került, mint olyan koronataromány, amelynek igazgatását a

83 Uo. 243. o.

84 Uo. 281. o.

85 Uo. 325. o.

86 Uo. 335. o.

87 Uo. 377. o.

88 Uo. 499. o.

89 Uo. 325. o.

90 Uo. 419. o.

Bécsben újonnan megszervezett Erdélyi Kancelláriára és a birodalmi szintű központi igazgatási szervekre bízta.⁹¹ Vagyis nem csak a már korábban és egyre nagyobb területi arányban a Habsburg-uralkodó fennhatósága alatti Magyar Királysággal való újraegyesítés nem történt meg, hanem a független erdélyi hatóságok önálló működése is megszűnt. A hadügyet illetően rögtön a birtokba vételt követően önálló császári főparancsnok kinevezésére került sor, az újonnan megszervezett terület védelmét pedig a neki alárendelt, megfelelő létszámúnak tartott állandó hadseregbeli egységekre bízta az uralkodó, ezek fenntartására pedig jelentős évi hadiadót vetett ki.⁹²

A joghatályos erdélyi törvényhely szerint a fejedelemség védelmét a korábbi és párhuzamos magyarországi törvényekhez hasonlóan részleges, vagy általános felkelésnek kellett volna biztosítania, ahogyan röviden megfogalmazták a rendek: „Az mikor hadi expeditióknak szükségképpen meg kelletik lenni, akár generális, akár pedig partiális expeditio lévén, a dolgoknak mivolta és szükségnek kívánsága szerint, a fejedelmeknek parancsolatjára, nemesi praerogatióval élő minden rendek tartozzanak felülni.”⁹³ A személyes felkelésen túl a törvény bandériumok állításáról is intézkedett „jóságának mennyiségéhez képest”,⁹⁴ és előírta a portális katonaság szervezését „három kapuról egy lovas, két kapuról egy gyalogot”⁹⁵ számítva, végül rögzítette a székely, szász és hajdú szabadosok állandó hadi készenlétének előírását.⁹⁶ Az uralkodó azonban nem tartott igényt az erdélyi insurrekcióra, ellenben az oszmán veszélyre tekintettel a továbbra is megtartott határvidékbelleiken túl, akiket egyébként szintén nem szőlített fegyverbe, jelentős, a helyiek által kvártélyosnak nevezett császári haderőt állomásoztatott állandó jelleggel a fejedelemségben.⁹⁷

Változás Erdélyben a III. (VI.) Károly halálát követően, a Pragmatica Sanctio életbe léptetésekor következett el. A szűkebb értelemben vett magyar országgyűlés példáját követve, az 1741-ben szintén üléselő erdélyi országgyűlés ugyancsak kimondta az általános felkelés megajánlását, ezt megelőzően azonban – és ez a jelentősebb momentum – két állandó hadseregbeli ezred felállítását lehetővé tevő újonc állítását is a portális katonaság keretéből, a fejedelemség hadiadójának a terhére.⁹⁸ Miután az uralkodó ezt a megoldást elfogadta, továbbá önálló erdélyi főhadparancsnokságot szerveztetett, a következő fél évszázadban, két állandó hadseregbeli egységet erdélyinek minősítve, folyamatosan e fejedelemségből történt a szükséges újoncozás, mégpedig az 1744-es, az 1747-es, az 1748-as, az 1751-es, az 1752-es, az 1753/5-ös, 1791-es és 1792-es országgyűlés határozatának értelmében a portális katonaságra kötelezettek köréből.⁹⁹

Röviden itt kell említést tenni arról, hogy a Magyarország társországaként kezelt Dalmát-, Horvát- és Szlavónországban a teljes tárgyalt korszakban joghatályos

91 *R. Várkonyi* in: Erdély tört. II. k., 830. skk. o.

92 *Uő.* in: Mo. tört. IV. k., 98. o.; *Trócsányi* in: Erdély tört. II. k., 973. skk. o.

93 Erdélyi törvények, 1541, pars III. XIX/1, CJH VI. k. 91. o.

94 1741, pars III, XIX/VI, uo. 93. o.

95 1741, pars III, XIX/XII, uo. 94. o.

96 1741, pars III, XIX/XIV, 1653, pars III, LXXXVI/1, VIII, uo. 94. skk. o. V.ö.: *Király*, 768. skk. o.

97 *Ember* in: Mo. tört. IV. k., 485. o.

98 *Teleki*, 103. o.; V.ö.: *Trócsányi* in: Erdély tört. II. k., 1005. o.

99 CJH V. k., 144. skk. o. V.ö.: *Koncz*, 524. skk. o.

maradt a felkelés intézménye, „midőn az ellenség nagyobb sereggel támadja meg amaz ország belsejét, vagy szállaná meg valamely erősségét”, mégpedig „a bán úr felhívására és előzetes intésére”.¹⁰⁰ Ennek keretében királyi és báni bandérium állítására is sor került. Korábbi időkből állt néhány végvár is, amelyeknek a fenntartására a helyi karok és rendek a harmincad felhasználását engedélyezték.¹⁰¹

Arról is szólni kell továbbá, hogy az ország három részre szakításának következményeként a tárgyalt korban több terület nem tartozott sem a magyar, sem a horvát királyi, sem az erdélyi fejedelemségi uralkodói hatáskörbe, hanem ezekről leválasztva, önálló életet élt, sőt e területek még növekedtek is. Legrégebben, még a II. Lajos és Ferdinánd főherceg közti 1521-es családi szerződés értelmében, Varasd székhellyel kiépült a vend és Károlyváros székhellyel a horvát kapitányság, hogy az Adriai-tenger partjától a Drávaig húzódó végvidéket biztosítsák az ellenséges betörések ellen. Mivel e terület döntően az örökös tartományok védelmét szolgálta, 1578-tól az akkor létrehozott és Grazba telepített Belső-Ausztriai Haditanács irányítása alá került,¹⁰² hiszen akkor és még sokáig „a szlavón, horvát és tengermelléki végvidékek fizetését Alsó-Ausztria nemes tartományai az eddig szokásban volt módon”¹⁰³ folytatták. Az ország döntő hányadának az oszmán uralom alóli felszabadítása feleslegessé vált a korábban éppen erre tekintettel kiépített kanizsai, győri, érsekújvári és kassai főkapitányság továbbélését, indokolta viszont azt követően az újabb horvát területeken kiépített és a bán parancsnoksága alá helyezett, ezért báninak nevezett kapitányság, továbbá a szlavóniai, végül pedig a maros-tiszai kapitányság felállítását. A letelepített katonacsapadékok férfitagjai fegyveres szolgálattal tartoztak a kapott földterület fejében. Míg a Habsburg hatóságok főleg délszlávok letelepítését szorgalmazták, sok magyart is vonzott ez a katonaparaszti életforma.¹⁰⁴ A XVIII. század első felének újabb két török háborúja eredményeként újabb módosulás következett be, szükségtelessé vált a maros-tiszai kapitányság, kiépülhetett viszont, teljessé téve az oszmán hatalomtól elzáró védvonalat, a visszafoglalás óta eddig is külön igazgatott Temes-vidéken a bánisági, végül az erdélyi katonai határőrvidék megszervezésével.¹⁰⁵

Itt csak arra kell utalni, hogy a magyar köz- és hadtörténeti irodalomban elsődlegesen az erdélyi szervezés csapódott le a mádéfalvi veszedelemnek nevezett véres összecsapás miatt. Érthető okoknál fogva, de talán mégsem a lényegyet kiemelve. Valójában ugyanis arról volt szó, hogy a bánisági példára, ahol a helyi lakosság összetételére tekintettel – akkori megnevezéssel – illir, német és oláh körzetmegosztással történt a szervezés, az erdélyi határvidéken is székely és oláh körzeteket akart a hadvezetés kialakítani, mégpedig a többi területeken már jól beváltnak tűnt rend szerint, a magyarok és románok azonos létszámával: Ez a kétféle népességet teljesen eltérő jelleggel érintette. A székely lakosság nem csak az erre kijelölt Csiki Székben, Bardóci Székben és Háromszékben élt, hanem más területeken is. Az érintettek teljesen joggal vélték, hogy korábbi, évszázadok óta

100 1659:85. tc., 162:6. tc., 1681:66. tc., 1741:59. tc., CJH III. k. 53. skk. o.

101 1681:75. tc., uo. 317. o.

102 *Vanicsek*, I. k., 38. skk. o.

103 1648:2. tc., 2. p.; CJH III. k. 527. o.

104 *R. Várkonyi* in: *Mó. tört.* IV. k., 154. skk. o.; *Ember* in: uo. 471. skk. o.

105 *Amstadt*, 102. skk. o.

élvezett szabadságjogaiktól akarja őket megfosztani a rendkívül távolinak tűnő idegen, bécsi hatalom. Természetes reakció volt az ellenszegülés. Ezzel szemben a román lakosságból nemcsak az általuk is lakott délebbi területeken: Hunyad vármegyében, a hátszegi völgyben, a Temesi bánásgtól a Szász Székig terjedő sávban és a Fogaras-vidéken kívánt a bécsi udvar határőrkerületet szervezni, hanem északon, a máramarosi–bukovinai–moldvai határháromszögben is. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a Beszterce-vidéken, a borgói és a radnai völgyben élő magyar és szász lakosság kényszermegváltással történő kitelepítésével tegyék lehetővé román határőr-lakosság letelepítését. A kényszerkilakoltatás az erőszakszervezet alkalmazásával viszonylag gyorsan ment, szinte visszhangja sem volt, míg a megfelelő számú és főleg alkalmasságú román határőr-lakosság biztosítása hosszú évekre elhúzódott, és végül a tervezett létszám biztosítása sem járt sikerrel. Még úgy sem, hogy az áttelepedést és a határőr-szolgálatot vállaló románok közül a jobbágykötelezettségűek teljes felszabadítást nyertek.¹⁰⁶ Mindenesetre a bécsi elképzelés az adriai tengerparttól a bukovinai hágókig húzódó oszmánellenes cordon sanitaire létesítéséről megvalósult, és az állandó hadsereg időszakának utolsó harmadában a legbiztosabb, legmegbízhatóbb és legütőképesebb kontingenseket kiállító területnek bizonyult.

RÖVIDÍTÉSJEGYÉK

AFA =	Alte Feldakten
KA =	Kriegsarchiv, Wien
CJH =	Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Budapest, 1900.
Amstadt =	<i>Amstadt, Jacob</i> : Die k. k. Militärgrenze 1522–1881. Phil. Diss., Würzburg, 1969.
Andorka =	<i>Andorka K.</i> : A magyar nemesi fölkelés harcbalépése II. Frigyes ellen. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1893.
Bánlaky =	<i>Doberdói Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme, XVII–XX. rész, Budapest, 1940. skk. é. n.
Berkó =	<i>Berkó István</i> : A magyarság a régi hadseregben. <i>Magyar Katonai Közlöny</i> , 1926/11–12., Melléklet.
Bolgár 1937 =	<i>Bolgár Elek</i> : A bandériális hadrendszer megszüntetésével kapcsolatos közjogi viták 1715–1848. <i>Magyar Katonai Szemle</i> , 1937.
Bolgár 1938 =	<i>Bolgár Elek</i> : A nemesi felkeléssel kapcsolatos alkotmányjogi kérdések az állandó hadsereg létesítése után. <i>Magyar Katonai Szemle</i> , 1938.
Bors =	<i>Bors János</i> : Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1895.
Breit =	<i>Breit József</i> : Az egyetemes hadtörténelem vázlata, Budapest, 1899.
Éble 1891 =	<i>Éble Gábor</i> : Az 1741. évi felkelés számszerűsége. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1891.
Éble 1897 =	<i>Éble Gábor</i> : Törvényhozás az insurrekcióról 1741-ben. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1897.
Éble 1910 =	<i>Éble Gábor</i> : Az 1741. évi insurrectio szervezése. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1910.

106 46 gye. tört. 6. skk. o.; v.ö.: *Ember in*: Mo. tört. IV. k., 490. o.; *Trócsányi in*: Erdély tört. II. k., 1027. skk. o.

- Erdély tört. = *Makkai László-Szász Zoltán* (szerk.): Erdély története, II. k.: 1606-tól 1830-ig. Budapest, 1986.
- Heischmann* = *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Király* = *Király Pál*: Katonaállítás Erdélyben a múlt században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891.
- Koncz* = *Koncz József*: Az erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1896.
- Marczali* = *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig 1711–1815. Budapest, 1898.
- Markó* = *Markó Árpád*: Insurrectio és állandó hadsereg. In: *Domanovszky László* (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Budapest, é. n.
- Mo. hadtört. = *Liptai Ervin-Boris József* (szerk.): Magyarország hadtörténete (I) a honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest, 1984.
- Mo. tört. III. = *Pach Zs. Pál-R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Magyarország története, 1526–1686. Budapest, 1985.
- Mo. tört. IV. = *Ember Győző-Heckenast Gusztáv* (szerk.): Magyarország története, 1686–179). Budapest, 1989.
- Mo. tört. V. = *Mérei Gyula-Vörös Károly* (szerk.): Magyarország története, 1790–1848. Budapest, 1980.
- Öst. Erbf. Kr. = Österreichischer Erbfolge-Krieg. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1890. skk. é.
- Palugyai* = *Palugyai Imre*: A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz. Pozsony, 1863.
- Szabó* = *Szabó Dezső*: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában, 1708–1715. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1910.
- Teleki* = *Teleki Domokos*: A székely határőrség története. (Kiad.: *Szabó Károly*) Budapest, 1877.
- Ujhelyi* = *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig, 1657–1780. Budapest, 1904.
- Vanicek* = *Vanicek, Fr.*: Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. Wien, 1875.
37. gye. tört. = *Funke, Edmund*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 37. Wien, 1896.
46. gye. tört. = *Treuensfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 46. Wien, 1890.

József Zachar

THE LEGAL FRAMES OF THE HUNGARIAN MILITARY AFFAIRS, 1648–1918

Summary

The author examines the most important supporting-pillar of the feudal and enlightened absolutism, the legal settlement of the Hungarian military affairs, in the age of the standing army. He finds out that the old institution of resurrection (the personal obligation of the nobility to rise up in arms, to raise banderia and to levy soldiers by the number of the villeins' [= militia portalis] following the constitutional prescription of country defence) has survived. Beside this and because of the permanent Turkish threat it was inevitable to maintain a kind of standing Royal border and field army, too. This force was not connected with the standing Imperial Army, however the Vienna Court reckoned with Hungarian commanders and recruiting in Hungary from the very beginnings. The combination of the two forces was completed only by the Article LXIII of 1741 and not by the Article VIII of 1715, as it has been commonly known before. The abovementioned Article LXIII of 1741 has empowered the Monarch to fill the ranks of the Imperial Army from the militia portalis. This became an enduring practice, while the nobility's personal rising up in arms and the raising of banderia were exceptional. Parallel with this, on the border territories of the Hungarian Crown, the so-called Military Frontier started to be organized, where great numbers of soldiers could be mobilized from and sent to the ranks directly.

József Zachar

LES CADRES JURIDIQUES DES AFFAIRES MILITAIRES DE HONGRIE, 1648–1848

Résumé

L'auteur examine le statut juridiques des affaires militaires en Hongrie, à l'époque de l'armée permanente – l'un des piliers les plus importants de l'absolutisme féodal/éclairé. Il démontre la survie de l'insurrection, basée sur l'entrée en campagne et la création de bannières personnelles de la noblesse, et sur l'assurance de l'effectif des soldats selon le nombre des maisons, selon les prescriptions constitutionnelles de la défense du pays. Outre cela, le maintien des armées royales de château des confins et de campagne était nécessaire en temps de paix également, à cause de danger permanent ottoman. Mais cela n'était pas lié à l'armée permanente impériale, dans laquelle la cour comptait, dès l'origine, sur des chefs militaires hongrois et sur un complément de Hongrie. Ce n'était pas l'article 8 de la loi 1715 qui a effectué la jonction des affaires militaires impériales et hongroises, mais c'était l'article 63 de la loi 1741. Cela a rendu possible que le souverain utilise une armée portale, avec une décision de la diète, pour compléter l'armée permanente. Jusqu'à ce que cela se soit consolidé, l'appel en guerre et la création de bannières de la noblesse ne s'étaient passés qu'exceptionnellement. En même temps, parallèlement à cela, aux rebords de la couronne hongroise, des confins militaires se sont formés, d'où il est devenu possible d'envoyer directement en guerre des masses de soldats de plus en plus grandes.

József Zachar

ДIE RECHTSRAHMEN DES UNGARLÄNDISCHEN WEHRWESENS 1648–1848

Resumée

Der Verfasser untersucht die Rechtsregelung des ungarländischen Wehrwesens zur Zeit des stehenden Heeres, welches eine der bedeutendsten Stützen des feudalen/aufgeklärten Absolutismus war. Er stellt dar, wie die Insurrection auf Grund des persönlichen Aufsitzens, der Stellung von Banderien und der Sicherung der Soldaten nach der Anzahl der Porten der Adligen den verfassungsmässigen Vorschriften der Landesverteidigung nach weiterlebte. Wegen der ständigen Osmanengefahr wurde aber nötig, auch königliche Grenz- und Feldtruppen zu Friedenszeiten unter Waffen zu halten. Aber nicht diese wurden mit dem kaiserlichen stehenden Heer vereinigt, obwohl in diesem vom Anfang an mit ungarischen Heerführern und ungarländischen Truppen gerechnet worden war. Die Verknüpfung des Reichs- und ungarländischen Wehrwesens erfolgte sogar nicht einmal mit dem Gesetzesartikel VIII von 1715, sondern mit dem LXIII von 1741. Erst dieser ermöglichte dem Herrscher, mit dem Beschluss des Reichstages für das stehende Heer Portalisten zur Ergänzung in Anspruch nehmen zu können. Diese Lösung zeigte sich dauerhaft, bis das Aufsitzen und Banderienstellung der Adligen nur noch ausnahmsweise erfolgte. Parallel mit dieser Entwicklung wurde die Militärgrenze in den südlichen und östlichen Randgevierten der ungarischen Krone ausgebaut und von dieser konnten immer grössere Soldatenmassen direkt ins Feld geschickt werden.

Йожеф Захар

ЮРИДИЧЕСКИЕ РАМКИ ВОЕННОГО ДЕЛА В ВЕНГРИИ В ПЕРИОД 1648-1848 ГГ.

Резюме

Автор статьи рассматривает вопросы юридического регулирования военного дела в Венгрии в эпоху феодального/просвещенного абсолютизма, когда регулярная армия являлась одним из самых важных столпов этого строя. Исследователь показывает, что согласно конституционным предписаниям обороны страны далее продолжала существовать инсurrection, опиравшаяся на личное поступление на воинскую службу дворянства, на формирование феодального войска, и на обеспечение численности воинов согласно количеству дворов. Наряду с этим также и в мирное время необходимо было по причине постоянной опасности нападения со стороны Османской империи поддержание оконечного местного воинства и полевых королевских войск. Однако не это соединилось с кайзеровской армией, в которой с самого начала кайзеровский двор рассчитывал на венгерских военных руководителей и на пополнение воинского состава за счет венгерского воинства. Соединение имперского и венгерского военного дела однако произошло даже и не в 1715 году по статье закона VIII, а в 1741 году по статье LXIII. Это сделало возможным, чтобы для пополнения регулярной армии кайзер согласно решению парламента воспользовался дворовым воинством. Пока эта практика стала постоянной, привлечение на воинскую службу дворянства и формирование феодального войска имели место уже лишь в порядке исключения. В то же время параллельно этому на окраинных территориях венгерской короны была организована Военная Пограничная провинция, из которой предоставлялась возможность непосредственно направлять в войска всё более широкие солдатские массы.